

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ

ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (1990 – 2016 рр.)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вступ

Проблема своєрідності духовного обличчя народів, націй та цивілізацій гостро стояла упродовж розвитку всієї історії соціогуманітаристики і мала найрізноманітніші способи вирішення. Дослідники намагалися не лише вичленити найбільш типові ціннісні пріоритети того чи іншого народу, а й запропонувати нові методологічні підходи до цієї проблеми. В сучасній соціогуманітаристиці аналіз аксіологічних трансформацій залишається актуальним, адже глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, як правило, деформує традиційні системи цінностей, і активізує становлення нових ціннісних орієнтацій, які формуються в інших соціокультурних та геополітичних «координатах». В умовах кардинальних соціально-економічних і політико-правових трансформацій в Україні (як і в інших пострадянських країнах) спостерігається зростання етнокультурного партикуляризму і субкультурної різноманітності, посилення геополітичної та геоекономічної конкуренції, збільшення територіальних переміщень великих груп людей. Радикальні соціально-економічні та соціально-політичні зміни в житті українського суспільства наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років привели до посилення кризових явищ у всіх сферах суспільного життя України, що зумовило процес трансформації ціннісної парадигми: стара система цінностей поступово втрачає свою популярність в українському суспільстві, а нова аксіологічна система будується на основі європейських цінностей.

Сьогодні необхідне глибоке теоретично-емпіричне вивчення ціннісного чинника, який суттєво впливає на специфіку національного буття й цивілізаційного поступу України. Потрібні також нові підходи до аналізу

динаміки ціннісних орієнтацій громадян України з кінця 1980-х років до 2016 року. Осмислення Центром українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка цих процесів побудовано на основі спеціально розроблених теоретико-методологічних засад в рамках українознавства як сучасної інтегративної науки, яка спроможна діалектично інтегрувати головні теоретико-методологічні засади історіософії, етнології, культурології, політології, антропології, соціології, психології тощо, з урахуванням різних рівнів інтеграції – комплексоутворення, синтезування, інтегрування [7, с. 63 – 67]. Інтегративний (трансдисциплінарний) підхід дозволив застосувати в даному дослідженні компаративний метод, метод аналізу документів, методи експертного та Всеукраїнського опитування, контент- та інтент-аналіз, методики М. Рокича, Ш. Шварца та інші методи. Процес трансформації ціннісних орієнтацій громадян України (а до 1991 р. – громадян УРСР) досліджувався нами упродовж 1983 – 2016 рр. Для вивчення специфіки трансформацій ціннісних орієнтацій громадян України ми використовували методiku вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, а також теоретичний і емпіричний підхід Ш. Шварца [31; 32], який в 1980-х – 1990-х роках провів крос-культурні дослідження базових цінностей в 46 країнах світу (в Болгарії, Чехії, Польщі, Естонії, Угорщини, Словаччини, Словенії, Росії, Грузії та ін.).

В результаті було досліджено соціокультурне віддзеркалення європейської ціннісної «палітри» в суспільно-політичних уявленнях громадян України, в їхніх базових цінностях та ціннісних орієнтаціях, в їхніх уявленнях про українську національну ідею, а також у гаслах і вимогах учасників багатьох протестних акцій та революцій (Студентської Революції на граніті (1990 р.), акції «Україна без Кучми» (2000 – 2001 рр.), Помаранчевої революції 2004 р., Євромайдану (2013 р.) та Революції Гідності (2013 – 2014 рр.)), яким були імпліцитно притаманні європейські ціннісні пріоритети. І сьогодні, в умовах гібридної війни Росії проти України, «українське суспільство захищає європейські цінності навіть рішучіше за більшість суспільств Європи. Захід сьогодні перебуває на Сході. Адже місцем, де люди дійсно вступають у

боротьбу за європейські цінності, був київський Майдан, сьогодні цим місцем є Схід України», – підкреслює Конрад Шуллер, німецький журналіст, автор книги «Україна. Хроніка однієї революції» [2].

1. Що таке європейські цінності

Європейські цінності – це система аксіологічних максим та основних принципів облаштування сім'ї, суспільства й держави, соціально-економічних, політико-правових, культурних, етичних та інших норм, які об'єднують переважну більшість жителів Європи, стаючи базовою основою їхньої життєдіяльності та цивілізаційної ідентичності [25]. Спільні європейські цінності зафіксовані у «Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод» і вважаються аксіологічним фундаментом для європейської інтеграції та створення ЄС. В другій статті Договору про Євросоюз (після змін, внесених Лісабонською угодою 2007 р.) йде мова про цінності, на яких заснований ЄС, це «повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для сукупності держав-членів, яка характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю між жінками та чоловіками» [30]. В інших документах європейські цінності викладені як цінності-принципи: «принцип поваги людської гідності, принцип забезпечення прав і свобод людини й громадянина, принцип рівності, принцип солідарності, принцип демократії та принцип правової держави» [27]; при цьому наголошується, що вони засновані на духовній, моральній та історичній спадщині народів Європи.

До базових європейських цінностей відносять також соціальну ринкову економіку, повагу до приватної власності, верховенство права, високу правову культуру, поділ гілок влади, демократичний парламентаризм, демократичний устрій суспільства й держави, плюралізм, гуманізм, повагу до людської особистості, дотримання прав і свобод людини, соціальну справедливість, що базується на соціальному партнерстві, триярусність управління

(наднаціональний, національний і регіональний рівні), еволюція кордонів ЄС, відкритість, толерантність, релігійну терпимість, індивідуалізм, антитоталітаризм, світськість суспільства й культури (багато в чому ґрунтовану на християнській спадщині) та інші [17]. Сучасні дослідники виділяють також європейські стандарти життя, європейські заповіді [29] та ін.

Таким чином, коли утворювався Європейський Союз, то його засновники розуміли, що для справжньої консолідації різних європейських народів (з їх етнічними, культурними, мовними та конфесійними відмінностями) були необхідні не тільки економічні й геополітичні чинники, але й аксіологічні. Для цього й потрібна була спільна система цінностей, які були не деклараціями й обіцянками, а закладеними у законодавстві ЄС реальними принципами спільної життєдіяльності багатьох народів. Цей спільний ціннісний вимір сприяв і розширенню рамок СЄ, і прискореному цивілізаційному поступу країн, які до нього входять. Саме тому основним чинником європейськості є готовність до втілення й обстоювання європейських цінностей.

2. Початок духовно-світоглядних трансформацій в УРСР (1985 – 1990)

Відомо, що ще у 1956 – 1959 рр. на теренах СРСР тривав період «відлиги», який уможливив майбутнє відродження національно-культурного життя в Україні (все це стало можливим після XX з'їзду КПРС, який накреслив основні заходи у справі десталінізації). У 1960-ті рр. розгортається культурно-політична діяльність «шістдесятників» – учасників руху за оновлення радянського суспільства, які по-новому осмислювали національний досвід України, виступаючи за оновлення українського суспільства на ґрунті загальнолюдських та національних цінностей. У творах і діяльності Є. Маланюка, У. Самчука, В. Симоненка, І. Світличного, А. Горської, І. Дзюби, В. Чорновола, І. Калинець, В. Лісового, Є. Сверстюка, В. Стуса, Л. Костенко та інших художніми засобами змальовується страдницький шлях поневоленої України. Боротьба з тоталітаризмом почалась у ті роки не тільки в культурно-мистецькій сфері українського суспільства, але й у політичній. Л. Лук'яненко, І. Кандиба та інші

дисиденти зробили спробу організувати «Українську робітничо-селянську спілку», яка обстоювала право виходу УРСР зі складу СРСР мирним шляхом. У січні 1961 р. Л. Лук'яненко та п'ятьох його однодумців заарештували. Звинувачений у зраді батьківщини, Л. Лук'яненко був засуджений до розстрілу (пізніше цей вирок замінили довгостроковим ув'язненням). Отже, «шістдесятники» (дисиденти, в'язні совісті, політичні в'язні) репрезентували морально-етичну опозицію до комуністичної влади та радянського тоталітаризму. З 1985 р. «шістдесятниками» почали називати і представників молодієї генерації керівників КПРС, журналістів та вчених, світоглядні установки яких були сформовані у кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. (О. Бовін, Ф. Бурлацький, М. Горбачов, С. Залигін, В. Коротич, Ю. Левада, М. Мамардашвілі, О. Яковлев та ін.).

Після того, як в СРСР до влади прийшов М. Горбачов (1985 р.), який здійснив спробу реформування радянської системи «зверху» («Ускорение», «Перестройка», «Гласность»), у СРСР було запроваджено політику гласності, свободи слова й друку, толерантного ставлення до інакомислячих, були проведені демократичні вибори до Верховної Ради СРСР тощо. Наступні події (національне пробудження мешканців Латвії, Литви, Естонії, України, Грузії; Перший З'їзд народних депутатів СРСР; активна діяльність Міжрегіональної депутатської групи (Ю. Афанасьєв, Б. Єльцин, В. Пальм, Г. Попов, А. Сахаров та ін.); відміна 6-ої статті Конституції СРСР (тобто фактична відміна ідеологічної та політичної монополії КПРС), відмова від державного статусу комуністичної ідеології; анти-тоталітарна пропаганда журналу «Огонёк», газет «Московские новости», «Московский комсомолец», «Аргументы и факты»; закінчення холодної війни, виведення радянських військ із Афганістану, падіння Берлінського муру тощо) привели в кінці-кінців до розпаду Варшавського блоку, розвалу СРСР, переходу соціалістичних країн Східної Європи від планової до ринкової економіки та демократії.

Глибокі економічні проблеми, які виникли в кінці 1980-х рр. у СРСР, криза планової економіки, зорієнтованої на військово-промисловий комплекс,

дефіцит елементарних побутових товарів і продуктів харчування породжували негативні настрої в суспільстві й критичне ставлення населення до діючої влади. Окрім цього, «новий курс» М. Горбачова зумовив активізацію національно-демократичних сил у багатьох союзних республіках. Зокрема, в УРСР відбувалась швидка політизація суспільства, спостерігалась активізація українських дисидентів та національно-свідомої молоді, створювались організації національно-демократичного спрямування тощо. Потужним чинником національного відродження українства стала Спілка письменників України й газета «Літературна Україна». Статті О. Гончара, І. Дзюби, І. Драча, С. Плачинди та багатьох інших українських письменників, починаючи з 1986 – 1987 рр., звертали увагу громадськості на питання відродження української мови і культури, захисту навколишнього середовища, на необхідність сучасного прочитання історії України та актуальність публікації заборонених творів багатьох українських діячів (зокрема, В. Антоновича, М. Грушевського, В. Винниченка, М. Зерова, М. Куліша, М. Хвильового, Д. Яворницького та ін.).

У кінці 1980-х років створюються перші національно-демократичні партії та рухи, поширюються українські патріотичні почуття й державотворчі прагнення. В Україну починають повертатися з ув'язнення відомі дисиденти (М. Горинь, М. Горбаль, Л. Лук'яненко, В. Чорновіл та ін.). У 1987 р. в Києві розпочав свою діяльність Український культурологічний клуб, до якого увійшли дисиденти й колишні політв'язні (О. Матусевич, Л. Мілявський, С. Набока, О. Шевченко та ін.); у Львові утворюється культурологічне Товариство Лева, членами якого була національно свідомою молоддю (І. Гринів, Я. Грицак, Л. Захарчишин, І. Коліушко, Я. Рибак, Т. Стецьків, О. Шейка та ін.). На засіданнях цих організацій виступали українські дисиденти, цитувалися заборонені в СРСР твори, обговорювалися питання національно-визвольної боротьби українського народу, голодомори тощо. Суспільно-політичні й неформальні організації сприяли вирішенню актуальних проблем українського суспільства, утвердженню ідей гуманізму й демократії (засадничі європейські цінності), формуванню національної та європейської ідентичності. Отже, український

національно-визвольний рух почався з культурно-просвітницької сфери, поступово перетворюючись на суспільно-політичний рух, орієнтований на відновлення незалежності України.

Влітку 1987 р. відновила свою діяльність Українська Гельсінська група (УГГ), а в березні 1988 р. на основі УГГ В. Чорноволом, М. Горинем, М. Горбалем та іншими правозахисниками було створено політичну організацію Українська Гельсінська спілка (яку очолив Л. Лук'яненко), що виступала за самостійність України, державний статус української мови, формування власного війська тощо. Упродовж червня – липня 1988 р. під керівництвом В. Чорновола, братів Горинів, подружжя Калинців та інших дисидентів і правозахисників у Львові відбулись перші несанкціоновані багатотисячні мітинги, на яких порушувались питання про реабілітацію воїнів УПА, а також звучали вимоги побудувати у Львові пам'ятники Тарасу Шевченку, жертвам комуністичного терору тощо. 26 квітня 1988 р. на площі Ринок у Львові, на мітингу, який проводився на честь вшанування пам'яті загиблих під час Чорнобильської катастрофи, активіст Товариства Лева Ю. Волощак вперше в Україні підняв синьо-жовтий національний прапор, який пошила художниця Г. Дмитришин. У листопаді 1988 р. у Києві відбувся 20-тисячний мітинг, присвячений необхідності невідкладного вирішення екологічних проблем, 26 березня 1989 р. на багатотисячному мітингу у Львові знову було піднято синьо-жовтий прапор.

Ще 17 грудня 1988 р. у Києві був створений Оргкомітет для підготовки Установчої конференції Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, яка відбулась 11 – 12 лютого 1989 р. Делегати конференції прийняли статут і обрали керівні органи, Головою Товариства став Дмитро Павличко. Товариство української мови ім. Тараса Шевченка, яке постало в умовах національного піднесення з метою відродження й утвердження української мови, було першою Всеукраїнською громадською організацією, яку не контролювала КПРС. У 1989 р. відбулась Установча конференція історико-просвітницького товариства «Меморіал» (що обстоювало необхідність увічнення пам'яті жертв

комуністичних репресій), була створена Асоціація «Зелений світ» (яка порушувала питання про екологічні проблеми в Україні). У 1987 – 1989 рр. у Кам'янці-Подільському активно діяв політклуб «Планета», члени якого (С. Бабій, Ю. Байдюк, В. Нестеренко, К. Тимчук та інші) справедливо критикували партійне керівництво УРСР (яке виступало проти демократичних змін), засуджували дискримінацію української мови, започаткували акції зі збору підписів за надання українській мові державного статусу [13].

Українські національно-демократичні пріоритети та європейські цінності підтримували незалежні українські видання: «Поступ», «Молода Україна», «Голос відродження», «Дзвін», «Київ», «Вітчизна», «Євшан-зілля», «Березіль», «Український вісник», «Кафедра» тощо. Критичне ставлення до комуністичного режиму репрезентували також російські видання: журнал «Огонек», газети «Московские новости», «Московский комсомолец», «Аргументы и факты» та ін.

У березні 1989 р. відбулись перші демократичні вибори народних депутатів СРСР. Це були також перші альтернативні вибори за увесь період існування СРСР, адже виборці вперше змогли обирати між кількома кандидатами (можливість вільного вибору з кількох альтернатив є однією з ключових європейських цінностей). В СРСР вперше відбулось публічне обговорення різних передвиборчих програм в режимі теледебатів. 25 травня 1989 р. розпочав свою роботу Перший З'їзд народних депутатів СРСР. Пряму телевізійну трансляцію цього З'їзду з Москви дивилась уся країна, депутати, які виступали з демократичних і реформаторських позицій і обґрунтовано критикували комуністичний режим, відразу стали дуже популярними, їхні імена знав весь СРСР, їхні слова цитувалися й популяризувалися. Довіра населення до КПРС почала стрімко падати. По всій території СРСР активно розгорталися демократичні процеси, почала зростати національна самосвідомість населення усіх союзних республік. Свобода слова, свобода вибору і свобода зібрань (як питомо європейські цінності) суттєво вплинули на демократичні трансформації світогляду навіть найбільш лояльних до

радянської влади громадян СРСР. Отже, у 1987 – 1989 рр. розпочалась тривала духовно-світоглядна еволюція як окремих індивідів, так і цілих спільнот, ця еволюція сприяла відновленню значення європейських цінностей в Україні.

8 – 10 вересня 1989 р. була сформована наймасовіша політична організація – «Народний Рух України за перебудову» (далі – НРУ). На час Першого (установчого) з'їзду, на якому Головою НРУ було обрано відомого поета І. Драча, чисельність НРУ становила 280 тис. осіб, а вже через рік зросла до 633 тис. осіб. Члени НРУ стали організаторами багатьох масових політичних акцій українства, метою яких була боротьба за відродження української нації, за державну незалежність України, за європейський цивілізаційний поступ України. Активісти НРУ також підтримували демонтаж пам'ятників Леніна, який розпочався у кінці 1980-х рр. в окремих містах України. У НРУ завжди домінували національно-демократичні настрої [13].

Упродовж 1989 р. активно поширювались вимоги про відставку В. Щербицького, 28 вересня 1989 р. його було звільнено з посади Першого секретаря ЦК КПУ, цю посаду обійняв В. Івашко (у 1989 р. В. Івашко став також членом Політбюро ЦК КПРС, 18 березня 1990 р. він був обраний народним депутатом УРСР, 4 червня 1990 р. – Головою Верховної Ради УРСР. 9 липня 1990 р. він склав повноваження Голови Верховної Ради УРСР і свої депутатські повноваження (у зв'язку з переходом на роботу в ЦК КПРС, на посаду Заступника Генерального секретаря ЦК КПРС; будучи єдиною людиною в історії, що займала цю посаду, він упродовж п'яти днів – з 24 серпня 1991 р. до офіційного розпуску КПРС 29 серпня 1991 р. – формально виконував обов'язки Генерального секретаря ЦК КПРС, хоча насправді нічого реального зробити не міг). Така заміна керівництва ЦК КПУ сприяла активізації демократичних процесів на теренах України. 28 жовтня 1989 р. було прийнято Закон «Про мови в Українській РСР», відповідно з яким проголошувався державний статус української мови. Хоча прийнятий Закон суттєво відрізнявся від більш радикального законопроекту, запропонованого Спілкою письменників і Товариством української мови, але ця подія все одно стала

вагомим підтвердженням поступової демократизації та європеїзації України. В листопаді 1989 р. у Києві відбулося перепоховання праху відомих шістдесятників – В. Стуса, Ю. Литвина, О. Тихого, які стали жертвами тоталітарного режиму. Дана акція переросла у масову маніфестацію під національними прапорами [13].

21 січня 1990 р. за ініціативи Народного руху України відбулась масова політична акція (присвячена Акту злуки УНР і ЗУНР) – «живий ланцюг», у якому під національними прапорами та гаслами об'єдналися близько трьох мільйонів громадян від Івано-Франківська й Львова до Києва. Український «живий ланцюг» вважається одним із наймасштабніших у світовій історії [13]. Олесь Доній згадує про ці події так: «...Тоді цей міст єдності мав символічне значення. Тоді об'єдналися демократичні сили для виборення незалежності. Тоді долучалися студентські організації – “це був єдиний порив”. Для мене – це світлий спогад тих часів» [16].

Ще на Першому З'їзді народних депутатів СРСР у 1989 р. було поставлено питання про необхідність переходу до багатопартійної системи й відміни ідеологічної та політичної монополії КПРС. Найбільш активно просували цю ідею депутати Міжрегіональної депутатської групи (МДГ) А. Сахаров, Ю. Афанасьєв, Б. Єльцин, В. Пальм, Г. Попов. Саме вони упродовж кількох місяців вимагали відмінити 6-ту статтю Конституції, визнати політичний плюралізм, запровадити економічні ринкові механізми, де-ідеологізувати систему управління тощо. 4 лютого 1990 р. у Москві пройшли масові мітинги, на які вийшло близько 200 тисяч осіб, це була потужна акція протесту, головною вимогою якої стала вимога відмінити 6-ту статтю Конституції СРСР. Вже на наступний день, 5 лютого 1990 р., відбувся розширений Пленум ЦК КПРС, на якому М. Горбачов заявив про необхідність запровадження посади Президента СРСР з одночасною відміною 6-ї статті Конституції СРСР та запровадженням багатопартійної системи. 14 березня 1990 р. з Конституції СРСР було вилучено 6-ту Статтю про «керівну й спрямовальну» роль КПРС, а також було прийнято

Закон «Об учреждении поста Президента СССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию СССР».

14 березня 1990 р., у Стрию (Львівської області) над будівлею міської ради, поряд із прапором УРСР, вперше було встановлено національний (синьо-жовтий) прапор України (пропозиція підняти синьо-жовтий прапор вперше прозвучала на засіданні Стрийської крайової організації Народного Руху України, а офіційне рішення про встановлення національного прапора було ухвалено на позачерговому засіданні виконавчого комітету Стрийської міської ради). 2 квітня 1990 р. національний стяг встановили на будівлі міськради Дрогобича, а 3 квітня 1990 р. – на будівлі Львівської міськради. У Києві національний прапор було вперше піднято 24 липня 1990 р. поряд із будівлею Київської міської ради. Після цього українська національна символіка почала активно поширюватися по всій Україні.

У процесі виборів до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. українські демократичні сили сформували Народну Раду і продовжили боротьбу за багатопартійність і політичний плюралізм, за національне відродження українського народу, за рівноправність і різноманітність форм власності, за реальний суверенітет України, за необхідність прийняття нової Конституції тощо. Отже, після цих виборів на теренах України почав працювати перший демократично обраний парламент, в якому парламентську більшість представляли комуністи (так звана «група 239»), а демократичну опозицію – демократи, які здобули 126 мандатів [13].

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР XII скликання (1990–1994 рр.) прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Цим актом було проголошено суверенні наміри українського народу самостійно вирішувати свою долю. І хоча у тодішньому скликанні Верховної Ради УРСР абсолютну більшість складала компартійна «група 239», але партійні функціонери не могли протистояти національно-демократичним настроям суспільства і підтримали дану Декларацію. Депутати також погодились внести до Конституції УРСР статтю, яка затверджувала верховенство законів УРСР над

всесоюзним законодавством, що у майбутньому посприяло наповненню Декларації про державний суверенітет України вагомим реальним змістом. Отже, духовно-світоглядні трансформації українського суспільства почали потужно впливати на дії народних обранців. Резонансною подією тодішнього літа стало також святкування у серпні 1990 р. 500-річчя українського козацтва (за організаційної підтримки НРУ) [13].

Після вилучення з Конституції СРСР положення про «керівну й спрямувальну» роль КПРС помітно прискорилося партійне будівництво в Україні. Новий етап демократизації та європеїзації України був пов'язаний з формуванням багатопартійності. Тільки за 1990 рік було створено 20 політичних партій (серед них – Республіканська партія, Демократична, Соціал-демократична, Селянсько-демократична, Християнсько-демократична, Партія зелених, Партія Демократичного відродження України та інші), більшість з яких обстоювали національно-демократичні та державницькі позиції. Члени цих партій продовжили боротьбу проти монополії КПРС на владу. Складовою демократичних процесів в Україні був також суспільний рух 1988 – 1990 рр. за відновлення діяльності Української греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви [13].

Таким чином, упродовж 1987 – 1989 рр. в умовах соціально-економічної і суспільно-політичної кризи в УРСР було започатковано процеси руйнування тоталітарної політичної системи, деколонізації й демократизації усіх сфер суспільного життя, тобто були відновлені важливі процеси цивілізаційного поступу людства, які в Україні гальмувались імперською та тоталітарною потугою. Було ліквідовано політичний та ідеологічний диктат КПРС, почалась боротьба з неефективним бюрократичним апаратом, поступово утверджувався політичний плюралізм (одна з важливих європейських цінностей), було проведено справді демократичні вибори в органи державної влади (демократія є фундаментальною європейською цінністю). Хоча «Перебудова» (яку часто називають «революцією згори») була непослідовною, хаотичною, обмеженою, але вона вплинула на кардинальне зростання політичної активності широких

верств населення, на європеїзацію загальної культури й світогляду громадян, а процес демократизації поєднувався із процесами національно-державного будівництва.

3. Ціннісний вимір Революції на граніті

Отже, передумови Студентської Революції на граніті (1990 р.) складались упродовж 1985 – 1990 рр. Ще у часи «перебудови» найактивніше діяли дві українські молодіжні організації опозиційного спрямування – Студентське Братство Львівщини та Українська Студентська Спілка [18]. Упродовж 1988 – 1989 рр. у ВНЗ УРСР почали з'являтися Студентські Братства, які об'єднувались для спільної боротьби за незалежність України, розпочавши свою протестну діяльність обстоюванням права молоді проходити військову службу на теренах України [22]. Студентське Братство Львівщини було створено 25 травня 1989 р. на основі підпільної мережі, яка була організована студентом Маркіяном Іващишином, у співпраці з «Товариством Лева».

Після проведення виборів до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р., на яких представники національно-демократичних організацій здобули лише 126 мандатів, студентські організації вирішили значно активізувати свої протестні дії. Ідея проведення протестної акції на основі студентського голодування була запропонована лідерами Київської Української Студентської спілки (відомо, що ця ідея таємно обговорювалась в одному з гуртожитків КНУ імені Тараса Шевченка) влітку 1990 р. Ця ідея була підтримана Студентським братством Львівщини та іншими студентськими спілками (відомо, що Студентське братство Львівщини співпрацювало з Українською Студентською Спілкою, навіть об'єдналося з нею у Спілку Українських Студентів, проте між ними були певні суперечності) [13, с. 172]. У процесі організаційної підготовки даної акції були обрані співголови: Олесь Доній (Голова Київського відділення Української Студентської спілки), Маркіян Іващишин (Голова Студентського братства Львова) та Олег Барков (голова Дніпродзержинського відділення Української Студентської спілки). Організаторами було визначено день початку

акції, були узгоджені форми й методи спільної боротьби, а також основні вимоги: перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 р., недопущення підписання нового Союзного договору, націоналізація майна КПУ й ЛКСМУ, відставка Голови Ради Міністрів УРСР В. Масола, повернення на територію України всіх українських солдатів, прийняття рішення про військову службу громадян УРСР лише на території республіки. Серед основних вимог була одна головна – не допустити підписання нового Союзного договору, оскільки студентство бачило своє майбутнє лише в незалежній Українській державі [19]. У процесі підготовки до акції влаштовувались різні провокації, друкувались фейкові (тобто фальшиві) газети, виникали проблеми з телефонним зв'язком тощо. Навіть початок акції довелося перенести з 1 жовтня на 2-ге, у зв'язку з проведенням чергового Всеукраїнського страйку.

2 жовтня 1990 р. вранці невеликі групи студентів з Києва, Львова й Дніпропетровська почали збиратися на площі Жовтневої революції (сьогодні це Майдан Незалежності). Студенти оголосили про початок голодування й оголосили свої вимоги. За готелем «Москва» (сьогодні це готель «Україна») зосередились загони міліції зі службовими автомобілями. Міліція попередила студентів, що після розгортання першого ж намету їх усіх знесуть із площі. Голодуючі студенти були до цього готові, тому в першій групі протестантів були тільки емоційно й психологічно зрілі хлопці. Цілий день вони сиділи, тримаючи в руках плакати з гаслами й вимогами, а після 20 години на площі миттєво були зведені намети. На цей момент голодувало 108 студентів. О 24.00 Президія Київради проголосувала за рішення про надання дозволу на проведення масових протестних заходів на площі Жовтневої революції. З першого дня у наметовому таборі забезпечувався порядок, кожного учасника акції реєстрували і давали перепустку, оголошувався відбій та підйом, по периметру чергували охоронці (керував охороною табору А. Кліщ), комендантом наметового містечка став Т. Корпало (студент філософського факультету Київського університету). Всі основні рішення приймалися

Координаційною радою табору. Існували спеціальні намети для прес-групи (керівники – С. Башук і О. Кузан) і медслужби (очільники – Т. Семущак і О. Тягнибок). Кияни приносили теплі речі, одіяла, окріп тощо. Секретар парткому КПІ В. Крючков розпорядився, щоб привезли розкладачки [19].

3 жовтня на площі вже було 49 наметів, голодувало 137 осіб, до них приєдналась і народна артистка України Неоніла Крюкова. У цей день до голодуючих студентів прийшли народні депутати УРСР (І. Юхновський та інші), представники Міністерства вищої та середньої освіти і профспілок. Депутати від Народної Ради поспілкувались із О. Донієм, М. Іващишиним та О. Барковим і попросили їх відмінити вимогу про перевибори Верховної Ради УРСР, але керівники студентського протесту не погодились із цим [19]. З цього дня медики почали надавати медичну допомогу голодуючим студентам, при цьому щоденно робили аналіз крові на цукор. Спеціальна група студентів ходила у ВНЗ Києва, закликаючи інших студентів йти на Хрещатик і підтримати акцію.

4 жовтня приїхали студенти з Рівного, Тернополя, Івано-Франківська, Дрогобича, Полтави, Сум, Вінниці, стало більше й київських студентів. Кількість голодуючих збільшилась до 151 особи. Над наметовим містечком студентів майоріли синьо-жовті, червоно-чорні прапори, а також прапор незалежної Грузії, який було встановлено над наметом В. Кіпіані (подібна ситуація була і під час Революції Гідності). 5 жовтня у 90% голодуючих студентів підвищилась температура. До наметового містечка прийшов Голова Верховної Ради України Л. Кравчук, він поспілкувався з О. Донієм та М. Іващишиним, обговоривши суспільно-політичну ситуацію в УРСР та вимоги голодуючих студентів [19]. Студенти наполягали на організації «Круглого столу», але сторонам не вдалося досягти порозуміння. Телевізійна трансляція цієї зустрічі прорвала інформаційну блокаду і спростувала компартійну та КДБ-істську брехню про студентів-екстремістів.

6 жовтня у Київському палаці «Україна» відбулися урочисті збори «борців-антифашистів», на яких були присутні ветерани Великої Вітчизняної

війни, комуністи й комсомольці. Після зборів їх учасники пройшли центральними вулицями Києва до площі Жовтневої революції, скандуючи перед голодуючими студентами: «Ленін! Партія! Комунізм!» Планувалось, що учасники цієї ходи пройдуть наметовим містечком, щоб покласти квіти до пам'ятника В. Леніну (за кілька днів до цієї ходи Києвом поширювалися чутки про можливий напад на голодуючих). Проте на захист голодуючих студентів вийшло близько 50 тисяч киян (подібна реакція киян спостерігалась і в листопаді-грудні 2013 р.).

7 – 8 жовтня 1990 р. кількість голодуючих збільшилася до 158 осіб із 24 міст України [24]. В голодуванні брали участь не тільки представники УСС та Студентського братства, але і члени СНУМ та інших організацій. 8 жовтня під час прямої трансляції засідання Верховної Ради УРСР громадяни почули, як цинічно (сміхом і недоречними оплесками) реагували депутати більшості на повідомлення про те, що здоров'я голодуючих студентів погіршується, що хвороби і холод можуть призвести до трагічних наслідків. Голодуючих звинувачували у дешевому шантажі та тискові на парламент. 8 жовтня наметове містечко відвідав видатний український письменник Олесь Гончар, який підтримав справедливі вимоги студентів. 9 жовтня О. Гончар написав лист-заяву до парткому Київської організації Спілки письменників України, оголосивши про свій вихід з КПРС. У цьому листі, а також у своєму інтерв'ю «Літературній Україні» відомий письменник чітко окреслив базові цінності голодуючих студентів, які підтримувала більшість громадян УРСР: справжній суверенітет України, справедливість, солідарність, самопожертва, співчуття і милосердя. О. Гончар оголосив також пріоритети компартійної більшості: безмежна жорстокість, цинізм, зумисна глухота й безвідповідальність. Ці події започаткували масову хвилю виходу українців із лав КПРС. Громадська думка українців повністю схилилась до повної підтримки голодуючих студентів.

9 жовтня кількість голодуючих досягла 180 осіб. Відомі вчені, громадські й культурні діячі заявили про свою підтримку студентської акції. Зокрема, з відкритим листом до Народної ради звернувся політолог О. Гарань. У цей день

було проведено «Круглий стіл», в якому взяли участь Голова Верховної Ради Л. Кравчук, представники міністерств, голови комісій Верховної Ради, депутати, а також керівники студентської акції О. Доній, О. Барков, М. Іващишин, В. Кириленко, О. Кузан та ін. О. Доній оголосив вимоги голодуючих студентів. І. Юхновський подякував студентам за мужність і активність, закликаючи припинити голодування у разі, якщо буде прийнято рішення про непідписання Союзного договору, а також про проходження військової служби українців лише в межах УРСР [19]. Після тривалих перемовин Л. Кравчук пообіцяв, що поставить на голосування питання про відставку прем'єр-міністра В. Масола, що «Круглий стіл» буде транслюватися по телебаченню без жодних купюр (проте ця передача вийшла з купюрами).

10 жовтня Л. Кравчук поставив на голосування у Верховній Раді питання про включення в порядок денний обговорення вимог голодуючих студентів. «За» проголосував лише 161 депутат. У ці хвилини в центрі Києва проходила 10-тисячна маніфестація (на площі в той день було розміщено підсилювальну радіоапаратуру, через що мітинги стали більш організованими), мітингувальники перекрили рух транспорту по вулиці Хрещатик й оточили будинок Держтелерадіо УРСР, чим добились 10 хвилинного прямого ефіру для оголошення вимог голодуючих. Народний депутат УРСР Віктор Бедь (який разом з іншими депутатами – М. Горинем, Л. Горохівським, О. Гудимою, С. Хмарою та іншими оголосив голодування на знак солідарності із студентами і заради недопущення застосування силових методів проти них) зачитав заяву опозиції, де йшлося про підтримку студентських вимог. Через півгодини у прямому ефірі виступив Л. Кравчук, закликаючи сторони до порозуміння і відкидаючи вимоги голодуючих. Після цього у багатьох проурядових газетах і на телебаченні з'явилися наклепницькі матеріали. У зв'язку з цим 25 співробітників Держтелерадіо УРСР припинили членство в КПРС і написали заяви про департизацію українського телебачення й радіомовлення [24].

11 жовтня 1990 р. у Будинку профспілок відбулась прес-конференція лідерів голодуючих студентів, у якій взяли участь О. Доній, О. Барков, С.

Бащук І. Коцюруба, О. Кузан. Була зроблена заява про активізацію протестних дій, оскільки влада не дослухається до вимог голодуючих, а також про планування маніфестацій на 15 жовтня. 12 жовтня на Хрещатику відбувся мітинг, на якому (за ініціативи О. Донія) було ухвалено дві резолюції. У першій резолюції йшлося про те, що тогочасна Верховна Рада довела свою неспроможність вивести республіку з кризи, через що вважалось необхідним прийняття усіх вимог голодуючих студентів. Оскільки учасники мітингу вважали, що тогочасна Верховна Рада не зможе виконати вимоги студентів, тому вони закликали до організації страйків, маніфестацій та акцій громадянської непокори з метою демократичного тиску на Верховну Раду. У другій резолюції були викладені вимоги щодо припинення поширення дезінформації про голодування студентів, а також про надання можливості голодуючим виступити у прямому ефірі [19]. 13 жовтня голодуючі студенти перекрили рух транспорту по вулиці Хрещатик. 14 жовтня почали страйкувати не тільки вищі навчальні заклади Києва, але й технікуми, ПТУ та учні старших класів середніх шкіл.

15 жовтня о сьомій годині ранку у всі ВНЗ м. Києва були відправлені ініціативні групи, які агітували студентів прийти на Хрещатик і підтримати акцію. Близько 10-ої години почався потужний студентський страйк, 100-тисячна колона протестуючих пішла до Верховної Ради, оточивши її і прорвавши кордони міліції. Згодом близько 70 студентів розпочали сидячий страйк перед парламентом. Це суттєво вплинуло на компартійну владу. Групу студентів (серед яких були О. Доній, О. Барков й І. Коцюруба) запросили до зали засідань Верховної Ради. О. Доній виступив перед народними депутатами, зачитав вимоги голодуючих і вимагав надання прямого ефіру для оприлюднення вимог голодуючих. Увечері розпочався так званий «окупаційний страйк». Студенти мирно, без ексцесів захопили Червоний корпус Київського університету, комендантом якого призначили студента економічного факультету П. Шеревера, який заявив, що захоплення університету є акцією студентської солідарності, що «окупаційний страйк» буде тривати до тих пір,

поки протестуючі не припинять голодування. Влада надала протестуючим «прямий ефір» на республіканському телебаченні, у програмі взяли участь О. Доній, О. Барков, В. Кириленко, Т. Корпало, І. Коцюруба, які роз'яснили глядачам свої вимоги, закликаючи до загальноукраїнського страйку. У той же день Конгрес США заслухав інформацію про революційні події в Києві. Акцію українського студентства підтримали відомі сенатори, конгресмени, політики США, Великобританії, Франції, Австралії, Канади, ФРН. Українська діаспора надавала голодуючим величезну підтримку [19].

Кожного вечора голодуючих студентів підтримували українські митці, серед яких необхідно виокремити Марійку Бурмаку, Едуарда Драча, гурт «Рутенія». Найпопулярнішими гаслами тих часів були наступні: «Масол – на засол», «Кравчук-пташечка, лети в Москву, до Івашечка», «Комуністам – комунізм, Україні – волю!», «Борці за Правду і Свободу – Ви гордість рідного народу!», «Страйкуйте з нами!», «Студенти, Київ з вами!», «Студенти, Львів з Вами!», «Підтримую вимоги голодуючих студентів! Ганьба Союзним угодникам!», «239 – Ганьба! Ситий голодного не розуміє!», «Союзному договору – Ні!», «Українські юнаки – не гарматне м'ясо для імперського центру!», «Українська національна армія – гарант державного суверенітету!», «Геть Кравчука і уряд Масола!», «Зрадій 239 – найнебезпечніший елемент для України!», «Україно, будь єдиною!» та ін.

За дні Студентської Революції на граніті до голодуючої молоді приєдналися десятки тисяч киян, застрайкували всі вищі навчальні заклади Києва, технікуми, ПТУ й старші класи середніх шкіл. Студентська акція почала переростати в загальноукраїнську: у трудових, студентських та учнівських колективах ініціювалися збори й віча, викладачі львівських ВНЗ почали голодування солідарності, ухвалювались заяви на підтримку вимог голодуючих. Студентські акції протесту пройшли по всій Україні, від Львова до Луганська. Червоноградські шахтарі попередили про свою готовність до оголошення страйку, якщо вимоги студентів не будуть виконані [19]. 16 жовтня 1990 р. біля Верховної Ради УРСР було розгорнуто друге наметове містечко,

там перебувало 45 голодуючих та 11 осіб із групи підтримки. Усього 16 жовтня в голодуванні брали участь 298 осіб (16 з них голодували з першого дня). У цей день від Хрещатика до Верховної Ради пройшла маніфестація, учасниками якої були представники 18-ти ВНЗ, 22-х технікумів, 2-х училищ та 18-ти шкіл [19].

Під величезним тиском громадськості Верховна Рада УРСР створила тимчасову узгоджувальну комісію для розгляду вимог українського студентства. У складі цієї комісії були представники правлячої більшості (зокрема, С. Гуренко й О. Коцюба), опозиції (зокрема, С. Головатий та М. Горинь) та голодуючих студентів (О. Барков, О. Доній, М. Іващишин, С. Бащук, М. Канофоцький). Узгоджувальна комісія розробила спільний документ, де були враховані майже всі вимоги голодуючих [19].

17 жовтня Верховна Рада УРСР прийняла «Постанову Верховної Ради Української РСР про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в місті Києві з 2 жовтня 1990 року». «За» цю постанову проголосували 314 депутатів, «проти» – 38. Зокрема, Верховна Рада погодилась «привести діючу Конституцію у відповідність до положень Декларації про державний суверенітет України»; відмовилась підписувати новий Союзний договір; зазначила, що громадяни України служитимуть тільки на території республіки. Крім цього, у відставку пішов В. Масол [1]. Проте не було виконано основну вимогу студентів, – перевибори Верховної Ради на багатопартійній основі (оскільки дана вимога не мала підтримки в середовищі націонал-демократів). Сучасні політологи вважають, що це був шанс для України здійснити (завдяки студентській революції) «комплексні політичні, соціальні та економічні реформи і піти шляхом країн Центральної та Східної Європи, де аналогічні «оксамитові революції» відбулися всього роком раніше. Але Україна не використала свій шанс, бо її політична контр-еліта не «доросла» на той момент до студентських вимог» [1]. 18 жовтня 1990 р. площа Жовтневої революції (де відбувалось голодування студентів) була перейменована на майдан Незалежності, там відбулось святкове завершення студентської протестної акції, наметове містечко розібрали. О. Доній та М. Іващишин оголосили по

телебаченню про припинення голодування й звільнення «окупованих» корпусів КДУ ім. Т. Г. Шевченка та КПІ [1].

Отже, у жовтні 1990 р. саме українська молодь не тільки здійснила нищівний удар по радянській тоталітарній системі, але й очолила масовий рух за відновлення незалежності України. Адже Студентська Революція на граніті стала однією з ключових причин, завдяки яким Україна відновила свою незалежність у 1991 р. На історичну арену вийшло нове покоління – «покоління 1990-х», державотворчий потенціал якого був доволі високим, що показали наступні революційні події в Україні (2000 – 2001 рр., 2004 р., 2013 – 2014 рр.). Серед учасників Студентської Революції на граніті були Андрій Винничук, Олесь Доній, Маркіян Івашишин, Олександр Ірванець, В'ячеслав Кириленко, Вахтанг Кіпіані, Соломія Павличко, Тарас Прохасько, Анжеліка Рудницька, Олег Тягнибок та багато інших молодих людей, які й у наступні роки проявляли свою громадянську позицію у різних сферах суспільного життя.

З 11 по 17 жовтня 1990 р. група дослідників Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка вивчала ціннісні орієнтації учасників Студентської Революції на граніті та осіб, що підтримували цю акцію (усього 110 респондентів), а також ціннісні орієнтації осіб, що не підтримували цю акцію (також 110 респондентів) [4]. Результати дослідження (тобто ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували Студентську Революцію на граніті (жовтень 1990 р.)) представлені у таблиці № 1.

Таблиця № 1

Дані дослідження

(ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували Студентську Революцію на граніті (жовтень 1990 р.))

Ціннісні орієнтації	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій осіб, які не підтримують дану акцію	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій учасників акції та осіб, що її підтримували
---------------------	--	--

Суспільне визнання	5	14
Творчість	18	12
Пізнання	15	13
Щасливе сімейне життя	3	6
Друзі	8	4
Здоров'я	4	8
Цікава робота	13	9
Кохання	2	5
Мир у всьому світі та у власній країні	1	3
Життєва мудрість	12	11
Активне діяльне життя	16	7
Свобода	14	1
Самостійність	10	2
Краса природи та мистецтва	11	16
Рівність	17	10
Впевненість у собі	7	15
Матеріально забезпечене життя	9	17
Задоволення	6	18

4. Аксіологічні особливості акції «Україна без Кучми» (2000 – 2001 рр.)

Акція «Україна без Кучми» – це низка протестів, організованих у 2000 – 2001 рр. політичною опозицією, що були спрямовані на відставку Президента України Леоніда Кучми. Оприлюднення О. Морозом 28 листопада 2000 р. матеріалів, які компрометували Леоніда Кучму як Президента України, було названо «касетним скандалом». Адже представлені О. Морозом записи розмов Л. Кучми з іншими державними діячами підтверджували версію, згідно з якою Л. Кучма виступив замовником викрадення й вбивства 16 вересня 2000 року опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе.

Ця інформація миттєво поширилась по всій Україні, громадяни вийшли на вулиці Києва з протестною метою. Перша акція відбулась 15 грудня 2000 р.

Загалом у акції «Україна без Кучми» брали участь близько 24-х політичних партій та громадських організацій [26]. У центрі Києва з'явилося наметове містечко, учасники протестної акції вимагали проведення незалежної експертизи у справі зниклого журналіста Г. Гонгадзе, вимагали відставки Президента України Л. Кучми та керівників силових відомств. Основним гаслом був заклик «Хочемо правди!».

Перед Новим роком (27 грудня 2000 р.) протестну акцію було тимчасово припинено, через реконструкцію Майдану Незалежності протестувальників змусили покинути площу. Але 14 січня 2001 р. розпочався 2-ий етап акції «Україна без Кучми». Намети протестувальників були розташовані уздовж Хрещатика аж до Бесарабської площі. Аж до 1 березня 2001 р. на Хрещатику й Майдані Незалежності проходили мітинги, відбувались акції громадської непокори, з вимогою відставки Президента України Л. Кучми та керівників усіх силових структур.

Наметове містечко учасників акції «Україна без Кучми» було ліквідовано насильницьким способом 1 березня 2001 р. Деякі телеканали показали, як українські міліціонери, захисники правопорядку, топтали ногами українські державні прапори та іншу державну символіку. 8 березня 2001 р. опозиційні партії вирішують не пропустити Л. Кучму на територію парку імені Тараса Шевченка для покладання ним квітів до пам'ятника Шевченку 9 березня. Опозиція робить про це офіційну Заяву, але вже в ніч на 9 березня парк імені Тараса Шевченка оточують тисячі міліціонерів, а вранці Леонід Кучма покладає квіти до пам'ятника Шевченку і залишає територію України, вирушивши у закордонне відрядження. Біля Адміністрації Президента були спровоковані масові сутички, міліція застосувала кийки проти неозброєних людей. У цей день було затримано більше 300-х демонстрантів (їх заарештовували і в штабі УНА-УНСО, і на вокзалах та вулицях Києва). Зокрема, молодь затримували не тільки за наявності символіки «Україна без Кучми», але й за українську мову, якою молоді люди спілкувались (це показав у

прямому ефірі телеканал «1+1»). Отже, україномовні громадяни держави ставали підозрюваними «а рiогi».

Завдяки професійним діям Уповноваженої з прав людини Ніни Карпачової велика кількість заарештованих була відпущена на свободу в наступні дні, але 19 осіб могли отримати максимально можливе покарання за «організацію масових заворушень» [26]. Слухання «справи 9 березня» почались 2 жовтня 2001 року. Через протести і голодування в'язнів слухання «справи 9 березня» з кінця 2001 року відбувалось у залі кінотеатру «Загреб» (куди був дозволений вхід журналістам). 31 березня 2002 р., під час перебування за ґратами, А. Шкіль виграв вибори у 121-му окрузі та був обраний депутатом Верховної Ради України четвертого скликання. Інші фігуранти «справи 9 березня» були засуджені 25 грудня 2002 р. і отримали від 2-х до 5-ти років ув'язнення. У квітні 2006 р. Верховний Суд України переглянув рішення Голосіївського суду від 25 грудня 2002 р. й частково пом'якшив його.

З 17 по 27 січня 2001 р. дослідницька група Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка вивчала ціннісні орієнтації учасників акції «Україна без Кучми» та осіб, що підтримували цю акцію (усього 165 респондентів), а також ціннісні орієнтації осіб, що не підтримували цю акцію (також 165 респондентів) [4; 5]. Результати дослідження (тобто ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували Акцію «Україна без Кучми» (січень 2001 р.)) представлені у таблиці № 2.

Таблиця № 2

**Дані дослідження
(ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували
Акцію «Україна без Кучми» (січень 2001 р.))**

Ціннісні орієнтації	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій осіб, які не підтримують дану акцію	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій учасників акції та осіб, що її підтримували
---------------------	--	--

Суспільне визнання	5	13
Творчість	17	12
Пізнання	13	11
Щасливе сімейне життя	6	8
Друзі	7	6
Здоров'я	1	7
Цікава робота	12	9
Кохання	4	5
Мир у всьому світі та у власній країні	10	4
Життєва мудрість	15	10
Активне діяльне життя	18	1
Свобода	16	2
Самостійність	9	3
Краса природи та мистецтва	11	15
Рівність	14	14
Впевненість у собі	3	16
Матеріально забезпечене життя	2	18
Задоволення	8	17

5. Уявлення громадян України про українську національну ідею

Уявлення громадян України про сучасну українську національну ідею (які досліджувались нами, починаючи з 1993 року, а упродовж 2000 – 2001 рр. були опубліковані не тільки в науковій літературі, але й у відомих часописах «Голос України» (7 липня 2001 р.) та «Україна молода» (12 липня 2001 р.)) також стали віддзеркаленням європейської ціннісної «палітри». Відомо, що «ідея» – це одне з основних понять філософії, яке розробляли ще Платон і Аристотель. Цей філософський термін (тісно пов'язаний з категоріями «мислення» і «буття») означає «сутність речі, її прототип», «образ речі, створюваний духом», «смысл», «уявлення, яке ще не існує у досвіді», «прообраз», що має формоутворююче значення і є джерелом сили; «уявну рушійну силу історії».

Ідея є творчою силою, яка формує і трансформує дійсність. Більшість філософів підкреслювали великий вплив ідей (що «оволоділи масами») на розвиток матеріальної дійсності з метою її перетворення. Ідеї (правові, політичні, релігійні, філософські, економічні, моральні тощо) народжуються в контексті історичного духу певної епохи, вони виникають і розвиваються на основі людських прагнень, потреб та практичної діяльності. В процесі появи перших націй постає національна ідея як механізм самоорганізації спільноти вищого цивілізаційного рівня. Національна ідея об'єднує смислові орієнтири та ціннісні пріоритети українства в цілісну систему. Національна ідея – це основа функціонування нації, квінтесенція її духовних інтересів і соціально-політичних устремлінь, певний проект «спільного майбутнього», це той духовний принцип, який має значний цивілізаційний потенціал. Національна ідея не є абстрактним поняттям, це абсолютно реальна сила, що збуджує енергію суспільних рухів, це підґрунтя для загальнонаціонального об'єднання, для утвердження державності, для зростання сили й могутності народів і країн. Доведено, що національні ідеї не народжуються в кабінетах, а створюються народом, який поступово стає нацією, тому для визначення сучасної національної ідеї потрібно знати суспільні настрої і очікування, погляд різних верств населення на актуальні проблеми суспільства. До того ж потрібно, щоб громадяни держави не просто погоджувались із висловленими елітою ідеями, а щоб ці ідеї «стукали в серця людей», «резонували» в суспільстві, щоб громадяни були готовими до реальної діяльності для їх реалізації. Адже штучно витворені й нав'язані ідеї не можуть стати ефективним інструментом реального згуртування суспільства й мобілізації громадянської активності його членів.

Проведені нами дослідження дозволили вже у 2000 – 2001 рр. виявити перелік тих ідей, які могли б об'єднати українське суспільство і стати базою для сучасної української національної ідеї. Проведене дослідження показало, що: 1) найбільш значущими як для всього суспільства, так і для кожної конкретної особистості стали концепти «гідності», «свободи», «розвитку», «справедливості», «прав людини», «патріотизму», «європейського вибору»,

«відродження», «процвітання», «утвердження України як європейської держави, а українців як європейської нації», «повернення України до Європи», «громадянської солідарності», «громадянськість та працьовитість», «верховенства права» та ін.; 2) більшість респондентів підтримують гасло, яке можна було б накреслити на гербі України – «Од Відродження до процвітання: державність, законність, праця, права людини» та стислу формулу загальнонаціональної ідеї – «Гідність, розвиток, свобода» [14], яка є не просто декларацією, а акумулює в собі як суто українські ідеологічні та духовно-культурні надбання, так і загальнолюдські цінності. Використані методи дозволили узагальнити всі домінуючі варіанти і сформулювати сучасну українську національну ідею: утвердитись як самобутня й процвітаюча європейська нація, яка реалізує свою цивілізаційну місію і творче призначення, захищає свої надбання за допомогою сильної правової держави та ґрунтує свою солідарність на принципах: гідність, розвиток, свобода (це розгорнуте визначення може бути сформульоване й коротше). Тут варто зауважити, що О. Пахльовська, яка в 2001 р. ще не знала про наше дослідження, писала, що одним з найкращих мотто для Об'єднаної Європи було гасло «Об'єднані свободою», закликавши працювати для того, щоб в українському мотто також «було присутнє слово Libertas, Свобода» [21, с. 148]. Доволі прикметним є той факт, що журналісти газети «Голос України» 7 липня 2001 р. таким чином прокоментували результати нашого дослідження: «Напевно буде точніше, якщо ми визнаємо, що тільки рушили в європейському напрямку. Бо «гідність – розвиток – свобода» – ще тільки задекларована мрія українців, а не реальність. Хоча, звичайно, приємно, що мріємо ми саме про ці цінності» [15].

Необхідно зауважити, що і респонденти, і аналітики вважають ідею утвердження України й формулу «Гідність, розвиток, свобода» не просто системою духовних орієнтирів, цивілізаційних засад та екзистенційних принципів української політичної нації, що формується, але й своєрідним українським «*Liberte, egalite, fraternite*» (де концепти «гідність», «розвиток», «свобода» є загальнонаціональними ціннісними пріоритетами, які

передбачають різні рівні своєї реалізації – індивідуальний, суспільний, державний, наприклад: гідність людини, гідність суспільства, гідність України, а також різні виміри – розвиток демократичний, економічний, духовний, інтелектуальний, європейський шлях розвитку тощо) [6; 9].

6. Ціннісний вимір Помаранчевої революції 2004 р.

Після двох революцій – Студентської революції на граніті та революційної акції «Україна без Кучми» – національна самосвідомість та політична суб'єктність українських громадян помітно зростає, що дозволило українству перейти до реальної громадянської самоорганізації та національного самоопанування на шляху подальшого цивілізаційного розвитку. Основними завданнями цієї доби стали: розвиток громадянського суспільства в Україні, ціннісна переорієнтація українських громадян та формування української політичної нації європейського типу. Яскравим виявом цього етапу стала Помаранчева революція 2004 р.

Відомо, що політична нація, як правило, складається під впливом важливого політичного виклику (подібними політичними викликами для українців були події 1917 – 1918 рр., 1939 – 1941 рр., 1989 – 1991 рр., 2000 – 2001 рр.). У 2004 р. таким політичним викликом та мобілізуючим чинником стала система загроз і небезпек, що окреслились в процесі президентської виборчої кампанії в Україні. Домінуючими елементами в цій системі загроз і небезпек були: 1) інструментальне, а не ціннісне залучення громадян у виборчий процес з боку влади (брехня, маніпуляції, залякування, провокування регіонального та міжнаціонального розколу суспільства, порушення виборчих прав, фальсифікації); 2) специфіка передвиборчої програми провладного кандидата, яка мала ознаки державної та національної зради; 3) втручання керівництва іншої держави у виборчий процес [3; 8; 12]. Ця група чинників набула «критичної маси» ще й через те, що моральні й інтелектуальні якості провладного кандидата зовсім не відповідали українським «ментально-світоглядним» вимогам до претендентів на найвищу посаду в державі, і цей

факт став каталізатором ланцюгової реакції миттєвого збурення суспільно-політичної активності громадськості. Виборча кампанія 2004 р., яку проводила провладна команда, не просто послаблювала національну й цивілізаційну ідентичність громадян, які мешкають на Сході та Півдні України, а руйнувала навіть державну лояльність, колективну суб'єктність і позитивний образ України загалом. Велике обурення громадян численними фактами фальсифікації на виборах та їхні протестні почуття постали в якості потужного «каталізатора» національного самоусвідомлення та громадського згуртування. Найвідповідальніші представники української політичної нації, які почали себе відчувати активними членами суспільства, вийшли на багатотисячну протестну акцію, яка відбувалась на Майдані Незалежності протягом 17 днів. Ці громадяни не просто декларували демократичні принципи, громадянські пріоритети та національні цінності, вони обстоювали й захищали їх, вони домагалися їх визнання і виконання.

Помаранчева революція – це ціла система протестних пікетів, страйків, актів громадянської непокори в Україні, що була організована прихильниками опозиційного кандидата на Президентських виборах В. Ющенко в листопаді – грудні 2004 р. Помаранчева революція розпочалась 22 листопада 2004 р. після оголошення ЦВК попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг В. Янукович, це була реакція громадян на масові фальсифікації, які вплинули на результат виборів, що помітно відрізнявся від результату екзит-полів. Виборців також обурило той факт, що ще до оголошення Центральною виборчою комісією попередніх даних В. Януковича вітає з перемогою Президент РФ В. Путін. Для захисту свого права на вибір, а також демократичних прав і свобод загалом до Києва приїхали сотні тисяч громадян з усіх регіонів України.

Центром громадянського протесту став Майдан Незалежності, де збиралося від 100 до 500 тисяч небайдужих громадян. 23 листопада 2004 р. В. Ющенко, не визнаючи офіційних результатів виборів, прийняв з трибуни Верховної Ради символічну присягу перед народом України як новообраний президент. 24 листопада він почав переговори з Л. Кучмою, щоб домогтися

визнання своєї перемоги мирним шляхом. Проте, після оголошення остаточних результатів (відповідно з якими переможцем був визнаний В. Янукович), В. Ющенко виступив перед своїми прихильниками в Києві, закликавши їх почати «Помаранчеву революцію» і за допомогою страйків паралізувати діяльність уряду, змусивши владу не визнавати результати виборів [23]. 25 листопада Верховний Суд України забороняє друкувати офіційні результати виборів. Утворюється Комітет Національного порятунку, куди увійшли провідні опозиційні політики. Протестувальники займають Український Дім, Київську мерію та Будинок профспілок. 26 листопада на Київському залізничному вокзалі відбувся мітинг прихильників Віктора Януковича, на якому було близько 60 000 осіб (більшість з яких щойно приїхали до Києва різними потягами). Луганська й Харківська обласні ради оголошують свої наміри про створення автономії. 27 листопада Верховна Рада України визнала результати виборів недійсними, оголосивши недовіру ЦВК. 28 листопада у Северодонецьку пройшов з'їзд депутатів усіх рівнів, який обговорював питання проведення референдуму про федералізацію України. 29 листопада С. Тігіпко пішов з посади начальника виборчого штабу В. Януковича та голови Національного банку України. 3 грудня Верховний Суд України (після кількадевного обговорення) визнав численні факти порушення законодавства та Конституції України в ході виборів. Результати другого туру голосування були оголошені недійсними і було призначено повторне голосування [23]. 8 грудня 2004 р. Верховна Рада України змінила склад Центральної виборчої комісії, внесла поправки до закону про вибори президента з метою нівелювання можливостей фальсифікації виборів. Прийняття даних рішень було результатом компромісу між владою та опозицією. Була також затверджена Конституційна реформа 2004 р., що зменшує повноваження Президента України й передає частину його владних функцій Кабінету міністрів та Верховній Раді.

Підігрівання політичного протистояння в Україні, намагання перетворити мешканців Сходу і Заходу на ворожі й конкуруючі між собою угруповання, намагання поділити українську націю на людей «першого» і «другого» сортів,

наявність кількох православних церков у сучасній Україні провокували розкол українського суспільства, впливали на здрібнення української національної культури, яка сегментувалась і регіоналізувалась, стаючи більш локальною та провінційною, втрачаючи свій вплив на загальнонаціональні справи, що значно стримувало розвиток загальнонаціональної єдності й консолідації суспільства. У процесі повторного голосування, яке відбулось 26 грудня 2004 р. переміг Віктор Ющенко, який офіційно склав присягу і заступив на посаду Президента України 23 січня 2005 р.

З 24 листопада по 8 грудня 2004 р. дослідницька група Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка вивчала ціннісні орієнтації учасників Помаранчевої революції та осіб, що підтримували цю акцію (усього 800 респондентів), а також ціннісні орієнтації осіб, що не підтримували цю акцію (також 800 респондентів) [4; 5]. Результати дослідження (тобто ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували Помаранчеву революцію (листопад – грудень 2004 р.)) представлені у таблиці № 3.

Таблиця № 3

Дані дослідження

(ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували Помаранчеву революцію (листопад – грудень 2004 р.))

Ціннісні орієнтації	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій осіб, які не підтримують дану акцію	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій учасників акції та осіб, що її підтримували
Суспільне визнання	7	14
Творчість	15	11
Пізнання	13	10
Щасливе сімейне життя	3	9
Друзі	6	3
Здоров'я	1	6
Цікава робота	14	8

Кохання	2	5
Мир у всьому світі та у власній країні	9	4
Життєва мудрість	12	12
Активне діяльне життя	16	2
Свобода	17	1
Самостійність	10	7
Краса природи та мистецтва	11	15
Рівність	18	13
Впевненість у собі	5	16
Матеріально забезпечене життя	4	17
Задоволення	8	18

З 24 листопада по 8 грудня 2004 р. також було проведене опитування, присвячене уявленням учасників Помаранчевої революції про сучасну українську національну ідею. Це дозволило виявити перелік тих ідей, які могли б об'єднати українське суспільство і стати підґрунтям для сучасної української національної ідеї: 1) Ідея утвердження людської, громадянської й національної гідності та достойного життя українських громадян; 2) Ідея утвердження України як сильної й розвинутої європейської держави, яку б поважало світове співтовариство; 3) Ідея стабільного демократичного розвитку (українського суспільства і держави, економіки і технологій, права і культури, моралі й духовності, науки й освіти); 4) Ідея створення правової держави, утвердження законності, прав і свобод усіх громадян України; 5) Ідея повернення України до європейської цивілізації (паритетна співпраця й інтеграція з європейськими країнами та входження в загальноєвропейські структури); 6) Ідея відродження і процвітання держави, нації й суспільства; 7) Ідея соціокультурного, економічного й технологічного прориву України до вершин сучасної цивілізації (поєднання досвіду світової цивілізації, передових технологій та власних традицій, джерел і ресурсів); 8) Ідея утвердження незалежності України в

політичній, правовій, економічній, соціальній і духовній сферах; 9) Ідея опори на власні сили; 10) Ідея конкурентоспроможності української держави і нації (перетворити Україну на технологічно розвинену країну, виховати нове покоління, здатне добиватися успіхів у сучасному світі) [5, с. 77 – 81].

Формула «Гідність – Розвиток – Свобода» була палко підтримана учасниками Помаранчевої революції в листопаді-грудні 2004 р. (результати цього опитування були опубліковані на сайтах «Обозреватель» та радіо «Свобода» 8 грудня 2004 р.). Громадяни України не просто декларували ці принципи й пріоритети, а обстоювали і захищали їх, вони домагалися їхнього визнання й виконання з боку влади [5, с. 77 – 81]. Отже, змістом сучасної української ідеї є головна мета поступу української нації й держави – цивілізаційне «повернення» України до Європи та її утвердження в колі цивілізованих народів, а шляхами досягнення цієї мети є Європеїзація, Демократизація та Відродження України: 1) європеїзація усіх сфер життєдіяльності українського суспільства й української держави на засадах як європейських принципів і цінностей, так і базових українських цінностей, смислових орієнтирів та духовних пріоритетів, 2) політичне, правове, економічне, соціальне, культурне і духовне відродження України, 3) зміцнення ролі суверенної правової держави як гаранта поступу й процвітання України та її громадян. Відомо, що без вільної, демократичної України немає вільної, безпечної і демократичної Європи. Втілення в життя української національної ідеї має велике міжнародне значення, оскільки цивілізаційне повернення України до Європи дозволить забезпечити не тільки більш чітку геополітичну визначеність європейської спільноти, але й її свободу, безпеку та самодостатність. Саме в цьому полягає сучасний Український Проект.

Сучасна українська ідея виражає не тільки головну культурну домінанту українців – реалізація своєї місії і творчого призначення, не тільки історичне покликання української нації – захист і розвиток європейських цінностей та виконання ролі південно-східного форпосту європейської цивілізації, але й виражає квінтесенцію тих корінних інтересів, здійснення яких сьогодні

найбільше потребує український народ: сконсолідуватися як самобутня, самодостатня й процвітаюча нація, позбутися статусу колишньої російської та радянської колонії, повноцінно утвердитись в колі європейських народів. А все це стане можливим тоді, коли Україна та її громадяни створять правову державу і громадянське суспільство, зміцнять національну єдність, стануть справді вільними й розвинутими, навчатися обстоювати свої права та гідність і власною працею здобудуть собі достойний рівень життя.

Проведене дослідження показало, що витoki сучасної української ідеї сягають ще антських часів та доби Київської Русі, епохи Б. Хмельницького та Конституції П. Орлика, часів українського Відродження та Універсалів УНР, окремі «компоненти» сучасної української ідеї весь час «циркулювали» в українському суспільстві та були репрезентовані у творах найвидатніших представників української еліти. Так, ідея свободи почала утверджуватися на українських теренах ще з часів племен антів та склавинів, полян, древлян, уличів та інших, тобто витoki цієї ідеї сягають доби праукраїнських племен (так, за даними Маврикія, племена склавинів і антів відзначались своєю великою любов'ю до волі і їх ніяким чином не можна було схилити до рабства; пізніше цю саму думку підкреслив Вольтер: «Україна завжди прагне до волі»). Ідея розвитку починає циркулювати в соціумі з часів утвердження українського етносу. Ідея людської, громадянської та національної гідності започатковується в добу націтворення. Вельми прикметним є той факт, що політичним кредо українського гетьмана Петра Дорошенка було гасло «Гідність України – найвищий закон!» Історія підтверджує, що такі високі принципи української нації є незнищенними, адже саме ідея людської, громадянської й національної гідності та гідного життя є найбільш популярною сьогодні, вона постійно домінувала у великому переліку різних ідей, починаючи з 1993 року [11].

Отже, проведенe дослідження враховує не тільки громадську думку та масову свідомість сучасних громадян України, але й дає змогу простежити генезу української ідеї від її витоків і зародження до сучасного рівня розвитку. Виявляється, що українська національна ідея як важливий і складний феномен,

не обмежується лише XVII – XX ст.ст., оскільки її семантично-сміслові витoki сягають у глибину віків – аж до ідеалів праукраїнців. Головні складові української національної ідеї визрівали поступово і поетапно (на рівні племені, етносу та нації). Спочатку постала ідея свободи (в добу племінного етапу розвитку українського народу), потім постала ідея розвитку (в добу утвердження українського етносу), і насамкінець, окреслилась ідея гідності (в добу становлення української нації). Ми бачимо, що сучасну українську ідею репрезентують саме ті ідеологеми і цінності, що притаманні українському народові історично, що викристалізувалися в «лоні» його етнокультури, що сформувалися в процесі його геополітичного розвитку та постання його національної культури. Проведене дослідження показало, що глибинний ґрунт сучасної української ідеї було закладено ще в антські часи; що, починаючи з епохи постання українського етносу вже можна простежити етнокультурну, знаково-символічну, нормативно-ціннісну та духовно-світоглядну спадкоємність українства в процесі його цивілізаційного поступу [11].

На жаль, українська національна ідея поки що не стала чинником солідаризації та колективної ідентифікації українських громадян, хоча її вправно використали як джерело легітимізації пострадянської влади ті політики, для яких принцип узгодження інтересів є набагато важливішим, ніж принцип узгодження цінностей. Боротьба за цінності триває й на рівні указів президентів України. Зокрема, Президент України В. Ющенко своїм Указом від 22 листопада 2005 р. започаткував державне свято «День Свободи». Президент України В. Янукович своїм Указом від 30 грудня 2011 р. скасував День Свободи і переніс його святкування (через «численні звернення від населення») на 22 січня, об'єднавши таким чином це свято зі святом «Дня Соборності». Президент України П. Порошенко своїм Указом від 13 листопада 2014 р. започаткував свято під назвою «День Гідності та Свободи» (на відзначення Помаранчевої революції та Євромайдану).

7. Ціннісні пріоритети Революції Гідності (2013 – 2014 рр.)

Суспільно-політичні події (зумовлені корупцією, цинізмом, надмірною концентрацією влади в руках В. Януковича та його «сім'ї», а також його відмовою від законодавчо закріпленого курсу держави на Євроатлантичну інтеграцію), які відбувались в Україні з 21 листопада 2013 р. до 20 лютого 2014 р., сьогодні називають Революцією Гідності. Більшість аналітиків застосовують поняття «Євромайдан» для означення першого етапу Революції Гідності, а також форм і методів проведення протестних акцій.

Перший етап Революції Гідності розпочався 21 листопада 2013 р., коли уряд М. Азарова на своєму засіданні прийняв розпорядження, згідно з яким процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, а також дію рішення Кабінету міністрів України від 18 вересня 2013 р. було призупинено. Влада заявила, що це рішення ухвалене «в інтересах національної безпеки» України. Після цих заяв на Майдані Незалежності почали збиратися перші протестувальники.

29 листопада 2013 р. (після невіддання В. Януковичем Угоди у Вільнюсі) продовжувались акції на підтримку європейської інтеграції України. У ніч з 29-го на 30-те листопада близько 100 учасників Євромайдану, які розташувались на Майдані Незалежності, були розігнані з надмірним застосуванням сили, «Беркутівці» били людей кийками й ногами, було травмовано десятки громадян. Приводом для цього кривавого розгону протестувальників стало «встановлення Новорічної ялинки». 30 листопада на Михайлівській площі (де перебувала значна частина травмованих протестувальників) відбувся стихійний мітинг, на якому зібрались тисячі громадян. Лідери опозиційних партій В. Кличко, О. Тягнибок і А. Яценюк створили Штаб національного спротиву.

Наступний розвиток подій отримав назву «Єврореволюція», або Революція Гідності, адже від 1-го грудня 2013 р. (коли на вулиці Києва вийшло до 1 млн. протестувальників, а в Будинку профспілок було створено координаційний центр Євромайдану – Штаб національного спротиву) аж до «кривавого

четверга» 20-го лютого 2014 р. (коли на барикадах Революції Гідності загинула найбільша кількість протестувальників) громадяни України справді захищали свою особисту, національну й громадянську гідність, гідність своєї держави, гідність своїх батьків і дітей.

З 20 по 28 січня 2014 р. дослідницька група Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка вивчала ціннісні орієнтації учасників Революції Гідності та осіб, що підтримували цю акцію (усього 350 респондентів), а також ціннісні орієнтації осіб, що не підтримували цю акцію (також 350 респондентів) [6; 7; 10]. Результати дослідження (тобто ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували Революцію Гідності (січень 2014 р.)) представлені у таблиці № 4.

Таблиця № 4

**Дані дослідження
(ціннісні орієнтації респондентів, які підтримували і не підтримували
Революцію Гідності (січень 2014 р.))**

Ціннісні орієнтації	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій осіб, які не підтримують дану акцію	Середні рангові місця ціннісних орієнтацій учасників акції та осіб, що її підтримували
Суспільне визнання	7	9
Творчість	16	12
Пізнання	14	11
Щасливе сімейне життя	4	10
Друзі	8	4
Здоров'я	1	8
Цікава робота	12	7
Кохання	2	5
Мир у всьому світі та у власній країні	9	6
Життєва мудрість	13	15

Активне діяльне життя	15	2
Свобода	18	1
Самостійність	11	3
Краса природи та мистецтва	10	14
Рівність	17	13
Впевненість у собі	3	16
Матеріально забезпечене життя	5	17
Задоволення	6	18

Аналіз уявлень учасників Революції Гідності про сучасну українську національну ідею дозволив з'ясувати, що вони палко бажають, щоб Україна перетворилась на ціннісний простір гідності, розвитку і свободи. Вони прагнуть відстояти й утвердити свою людську, громадянську й національну гідність; вони прагнуть гідного життя, а не тривіального добробуту та матеріальної забезпеченості; вони хочуть, щоб це було достойне життя в достойній країні, якою керують достойні лідери; вони хочуть жити в державі, гідність якої не буде принижуватися. Вони прагнуть бути гідними представниками своєї Батьківщини, вони хочуть гордитися своєю державою, яка заслуговує на те, щоб посісти гідне місце в колі цивілізованих народів. Ідеологема «Гідності» пов'язується в українській суспільній свідомості з ідеєю прав людини та ідеєю суспільства рівних можливостей. Але, на жаль, гідність громадян України принижують і зневажають низькі пенсії й зарплати, принизливі компенсації та податки для пенсіонерів, тиск адмінресурсу, свавілля влади, висування на найвищі посади людей малограмотних і некомпетентних (а іноді ще й з кримінальним минулим), «тінізація» економіки, криміналізація влади, її повна зневага до закону, тиражування різних форм зневаги і приниження, маніпуляцій і залякування, шантажування і насилля, тиражування уявлень про другосортність і неповноцінність української людини, запровадження технологій мовного, релігійного, регіонального, національного, державного,

духовно-світоглядного розколу України тощо. Все це є наругою над людською гідністю, а не забезпеченням гідного Людини життя [6; 7; 10].

Науковці Центру українознавства спрогнозували ще у 2001 р., що скоро прийде час, коли громадяни України будуть масово обстоювати такі загальнонаціональні ціннісні пріоритети, як Гідність, Розвиток, Свобода. У цьому контексті зроблені висновки про те, що вже відбулась Революція Свободи (Студентська революція на граніті, рух за Незалежність України у 1989 – 1991 рр. та Помаранчева революція 2004 р.), а також Революція Гідності (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.). Революція Розвитку (тобто обстоювання громадянами України саме європейського (а не євразійського чи іншого) шляху розвитку суспільства і держави) може відбутися незабаром, якщо влада не буде здійснювати відповідні соціально-економічні та політико-правові реформи. Потрібно мати на увазі, що спільні цінності, які були зневажені й поставлені під загрозу певними обставинами, завжди стають джерелом ще більш потужної енергії спільноти. Українське суспільство продемонструвало цю закономірність під час Помаранчевої революції 2004 р. та в процесі Революції Гідності 2013 – 2014 рр., коли були актуалізовані не тільки свобода, людська гідність, самоповага та взаємоповага, але й відбулось громадянське пробудження всього суспільства, що зумовило його вихід зі стану «непритомності» та його здатність відповідально дивитися у майбутнє, обстоюючи й захищаючи спільні ціннісні пріоритети та спільне майбутнє [6; 7; 10].

Загальний процес трансформації ціннісних орієнтацій громадян України у 1983 – 2016 рр. [6; 7; 10] відображений у таблиці № 5.

Таблиця № 5

**Дані дослідження
(трансформація ціннісних орієнтацій
громадян України у 1983 – 2016 рр.)**

	Середні рангові місця
--	-----------------------

Ціннісні орієнтації	1983	1988	1993	1998	2003	2008	2013
	– 1987 рр.	– 1992 рр.	– 1997 рр.	– 2002 рр.	– 2007 рр.	– 2012 рр.	– 2016 рр.
Суспільне визнання	6	9	9	9	12	16	14
Творчість	12	15	15	14	15	11	12
Пізнання	8	7	10	8	11	9	11
Щасливе сімейне життя	5	3	4	4	3	3	9
Друзі	4	4	5	5	4	4	3
Здоров'я	7	5	1	1	1	1	1
Цікава робота	9	8	7	6	7	6	10
Кохання	3	2	3	2	2	2	4
Мир у всьому світі та у власній країні	1	1	6	7	9	15	2
Життєва мудрість	13	11	16	15	14	13	13
Активне діяльне життя	2	6	2	3	5	8	7
Свобода	16	14	12	11	8	7	5
Самостійність	10	10	8	12	13	10	8
Краса природи та мистецтва	15	18	17	18	18	18	17
Рівність	14	12	13	16	16	17	15
Впевненість у собі	11	13	14	13	6	5	6
Матеріально забезпечене життя	18	17	11	10	10	12	16
Задоволення	17	16	18	17	17	14	18

Отже, трансформація ціннісних орієнтацій громадян України в 1983 – 2003 роках відбувалася поступово, не революційним, а еволюційним шляхом. Але в 2004 – 2013 роках ці трансформації стали більш радикальними, а в 2014 – 2016 рр. – революційними (це стосувалося, в першу чергу, таких цінностей, як Мир у всьому світі і у власній країні, Щасливе сімейне життя, Цікава робота, Свобода, Самостійність, Матеріально забезпечене життя, Задоволення та ін.).

Застосування теоретичних та емпіричних засад, розроблених Ш. Шварцем, дає змогу не тільки вивчити базові цінності того чи іншого народу, але й

дослідити аксіологічну специфіку країн Європейської цивілізації, порівнюючи ціннісні профілі різних країн. Використання методики Ш. Шварца дозволило виділити блок базових цінностей української культури (це ті фундаментальні норми і принципи, які забезпечують цілісність соціальних систем і національних спільнот, оскільки в них виражається особлива значимість певних матеріальних і духовних благ для існування і розвитку даних систем і спільнот), які транслюються від покоління до покоління. При цьому представникам старшого покоління більш властивий потяг до стабільності і визначеності, а представникам молодого покоління – прагнення до динамічності та мінливості.

Упродовж 1991 – 2016 рр. дослідницька група Центру українознавства вперше виявила й проаналізувала трансформації базового ціннісного профілю сучасного українства. З'ясувалося, що упродовж 1991 – 2009 рр. сформувався базовий ціннісний профіль сучасного українського суспільства, який в 2010 – 2013 рр. був помітно деформований (перша цифра представляє дані за 2004 – 2009 рр., а друга – дані за 2010 – 2013 рр.: Доброзичливість (4,62 / 4,59); Універсалізм (4,58 / 4,55); Самовираження (4,53 / 4,47); Традиційність (4,49 / 4,46); Безпека (4,43 / 4,58); Майстерність (4,37 / 4,39); Рівноправність (4,33 / 4,20); Автономія (4,21 / 4,13); Гармонія (4,06 / 4,02); Конформність (3,88 / 4,22) [10, с. 52 – 69].

Базовий ціннісний профіль українства в 2014 – 2016 рр. став таким: Доброзичливість (4,60); Універсалізм (4,59); Самовираження (4,57); Традиційність (4,55); Безпека (4,58); Майстерність (4,42); Рівноправність (4,34); Автономія (4,26); Гармонія (4,24); Конформність (4,32). Такі цінності, як Доброзичення; Універсалізм; Самовияв; Традиційність; Безпека; Майстерність; Рівноправність; Автономія; Гармонія; Конформізм «резонують» із системою європейських цінностей. При цьому поєднання Самовияву й Універсалізму свідчить про потяг українців до справедливості й толерантності; Універсалізму й Доброзичення – про альтруїстичну спрямованість; Традиційності й Конформності – про прагнення зберегти стабільність за рахунок добровільного

самообмеження й підпорядкування; Конформності й Безпеки – про прагнення захистити порядок, стабільність та соціальну гармонію; Самовияву й Майстерності – про творчу спрямованість.

Порівняння ціннісного профілю України з профілями інших країн показує, що особливо близькі до нього профілі Польщі та Словаччини. Більш помітно відрізняється ціннісний профіль України від профілів Естонії та Великобританії. Ієрархії середніх значень цінностей у Швеції та Данії теж корелюють з українською ієрархією цінностей позитивно. Населення України в середньому характеризується більш високою, ніж більшість інших країн-учасниць дослідження, орієнтацією на цінності Збереження (Безпека, Конформність, Традиція) і найвищою орієнтацією на цінності Самоутвердження. При цьому у своїй сильній орієнтації на Збереження Україна не самотня; від українського населення статистично значимо не відрізняється населення Польщі, Греції, Іспанії, Ірландії та Словаччини. Що стосується орієнтації на Самоутвердження, то в цьому відношенні Україна унікальна і значимо відрізняється від усіх інших країн [10; 12; 20].

У громадян України домінують цінності Доброзичливості, Універсалізму, Безпеки, Традиційності, Конформності. Крім цього були виявлені відмінності цінностей мешканців України від інших європейців, оскільки цінності Безпеки, Традиції і Конформності виражені в Україні сильніше: 1) Україна з Безпеки випереджає всі країни, крім Греції, Естонії, Польщі, Угорщини, з якими у громадян України немає значних відмінностей; 2) за Конформністю Україна випереджає всі країни, крім Норвегії, Польщі, Словаччини, Чехії, з якими немає значних відмінностей; 3) за Традиційністю Україна випереджає 16 країн, відстає від Греції і не має значущих відмінностей зі Словаччиною, Португалією, Польщею, Ірландією, Іспанією, Словенією; 4) за Доброзичливістю Україна випереджає Словенію і не має значущих відмінностей зі Словаччиною, Чехією, Португалією, Угорщиною, Грецією та Польщею; 5) за Універсалізмом Україна займає середню позицію, не відрізняється значимо від 10 країн, відстає від 6 і випереджає 7 країн, не має

значущих відмінностей з країнами Бенілюксу, з Іспанією, Німеччиною, Ірландією, Норвегією, Данією, Угорщиною та Великобританією [10; 12; 20].

Проведене дослідження показує, що, попри деякі деструктивні впливи на ціннісно-смысловий універсум українського суспільства у 2010 – 2013 рр., базові цінності українців є екзистенційними, екофільними та персоналістичними. Деструктивні трансформації таких цінностей як Рівноправ'я та Автономія треба обов'язково подолати, адже вони є аксіологічною і моральною базою соціальної відповідальності та дуже важливі для підтримки й розвитку демократії. Відновлення значущості цінностей Майстерності й Автономії є підґрунтям і ціннісною базою для розвитку вільного підприємництва. А посилення цінностей Самовияву і Майстерності є аксіологічною базою для окреслення української трудової етики та утвердження творчого призначення українців. Найбільш потужними чинниками, які визначають семантичний простір ціннісно-мотиваційної структури всіх груп респондентів, є Толерантність, Доброчинність, Самоопанування, які можна назвати базовими ціннісними тенденціями українців. Одержані результати демонструють не тільки досить значний виховний потенціал системи базових цінностей українців, але й «національний внесок» українців у систему як європейських, так і загальнолюдських цінностей, адже останні загальнолюдські тенденції (процеси глобалізації й інформатизації, боротьба з тероризмом і екологічними проблемами та ін.) свідчать, що базові цінності українців є своєрідною «відповіддю на глобальні виклики часу», оскільки людство шукає нові стратегії взаємодії та життєдіяльності на планеті Земля, і у зв'язку з цим українська миролюбність, толерантність, екофільність, доброчинність, неагресивність, неекспансивність і шанобливість до інших культур набувають загальнолюдського звучання. Цей «український внесок» у процес поступу людської цивілізації підтверджує поступове зростання пріоритетності ідеалів ненасильництва, природозбереження та гуманістичних цінностей в системі нових світоглядних орієнтирів людства.

Для порівняння варто згадати результати опитування «Євробарометру» щодо цінностей мешканців європейських країн, яке було проведене кілька років тому на замовлення Єврокомісії. На першому місці для опитуваних у 27 країнах ЄС виявилися права людини (37%), потім у списку – мир (35%), демократія (34%), верховенство закону (22%), повага до інших культур (17%), солідарність (15%), повага до життя людини (14%), рівність (13%), особиста свобода (11%), толерантність (10%), самовираження (4%), а на останньому місці у переліку цінностей – релігія, яка виявилася важливою для 3% респондентів [28]. Результати цього опитування дуже схожі з результатами наших досліджень.

Висновки

Проведене дослідження показало, що сьогодні громадяни України перебувають у ситуації ціннісної еволюції. Швидко змінюються їх ціннісно-сміслові поля, багато людей відчують тривогу, страх, невпевненість у своєму майбутньому і т.п. Поглиблюються суперечності між усвідомленням необхідності прийняття нових цінностей і суспільних ідеалів, пошуком нового ціннісного консенсусу, а також наявними орієнтирами, які зафіксовані в особистій та суспільній системах цінностей. Актуалізується потреба у формуванні нової системи цінностей, яка могла б служити основою стабільного цивілізаційного поступу України в умовах глобалізації та кардинальних соціокультурних трансформацій.

Таким чином, сьогодні, після Революції Гідності, коли політично активні українські громадяни яскраво виявили свою колективну суб'єктність, ціннісні пріоритети та прагнення до національного самоопанування, постає нагальна потреба не тільки у відновленні консолідуючого, націєтворчого й цивілізаційного значення всіх громадських установ, які зможуть позитивно вплинути на формування в Україні громадянського суспільства та зрілої політичної нації європейського типу, але й у «аксіологічній революції», яка б докорінно трансформувала посттоталітарні, постімперські та пострадянські уявлення й стереотипи доволі великої кількості громадян України. Адже

основними перешкодами на шляху становлення української модерної нації є деукраїнізоване та «радянське» населення, якому нав'язані неадекватні тоталітарні радянські міфологеми й стереотипи, а також певні українофобські тенденції. Для формування української модерної нації потрібно грамотно захищати національні інтереси, інтегрувати національні меншини в українське суспільство (без втрати їхньої культурної самобутності), активізувати формування громадянського суспільства, націоналізувати власний інформаційний простір, подолати нав'язану Україні регіональну фрагментацію, розширити простір української мови і культури, відновити історичну пам'ять українців, припинити процеси лінгво-етнічної міксації та інформаційні диверсії в українських ЗМІ, знівелювати вплив тоталітарних міфологем, стереотипів та українофобських тенденцій, розвивати у громадян України співпричетність до своєї держави, політичну культуру, демократичність і толерантність, популяризувати національні цінності.

У наш час досягнення Європейської цивілізації «пронизують» практично весь світ, а європейська науково-технологічна, культурна та економічна експансія значно ефективніша за збройну агресію. Європейська ідентичність базується, в першу чергу, на спільних європейських цінностях, саме тому європейська орієнтація повинна стати не тільки одним з напрямків зовнішньої політики України, а й стратегічним вектором внутрішньої трансформації українського суспільства. Європейський вибір, європеїзація України, відданість європейським цінностям, запровадження європейських стандартів життя мають стати важливими геополітичними, економічними та соціокультурними Стратегемами для нашої держави.

Література:

1. Акція студентського протесту в жовтні 1990 р. – [Електронний ресурс]. –

Режим

доступу:

http://stud_bratstvo.io.ua/s97541/akciya_studentskogo_protestu_v_jovtni_1990_r

2. Білик Данило. «Українці захищають європейські цінності рішучіше за більшість суспільств Європи» // Українська правда. – 2014. – 26 серпня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2014/08/26/7035790/?attempt=1>

3. Бойко С. М. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір. – Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К.: КНУ, 2005. – 22 с.

4. Воропаєва Т. Базові цінності громадян України в умовах глобальних викликів // Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд крізь призму суспільствознавства та богослов'я. – К.: Національна Академія управління, 2010. – 400 с. – С. 171 – 173.

5. Воропаєва Т. Етнопсихологічні дослідження Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка / Український соціум: Матеріали засідан. «Круглого столу» від 28 грудня 2005 р. / За заг. ред. Крисаченка В. С. – К.: Знання України, 2005. – С. 77 – 81.

6. Воропаєва Т. С. Специфіка уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею: ціннісний вимір (1993 – 2015 рр.) // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія, 2015. – Вип. 10. – С. 14 – 27.

7. Воропаєва Т. Становлення і розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України // Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді. Колективна монографія / Загальна редакція Обушного М. І. – Київ: Вид-во «Україна», 2015. – С. 63 – 85.

8. Воропаєва Т. С. Сучасна українська ідея: результати Всеукраїнського опитування // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків. Матеріали наукової конференції. – К.: ІМФЕ, 2004. – С. 63 – 72.

9. Воропаєва Т. С. Трансформація уявлень громадян України про національну ідею // Ідеологія в сучасному світі, наук.-практична конф. (2011; Київ). Науково-практична конференція «Ідеологія в сучасному світі», 19 – 20

жовт. 2011 р. : [матеріали доповідей і виступів]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с. – С. 165 – 166.

10. Воропаева Т. С. Трансформация ценностных ориентаций граждан Украины (1991 – 2014 гг.) // Социально-гуманитарные науки: проблемы и пути решения в условиях современного общества. Коллективная монография. – Кн. 3. – Ставрополь: Логос, 2014. – С. 52 – 69.

11. Воропаєва Т., Піскун В. Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження / Т. Воропаєва, В. Піскун // Українознавство. Календар-щорічник – 2004. – К.: Українська видавнича спілка, 2004. – С. 127 – 134.

12. Воропаєва Т., Садовська О., Іванченко С. Українська діаспора та громадяни України: етнопсихологічні особливості // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. – К., 2004. – С. 144 – 153.

13. Гарань О. В. Убити дракона: з історії Руху та нових партій України. – Київ: Либідь, 1993. – С. 172.

14. Гідність, розвиток, свобода // Україна молода. – 12 липня. – 2001 р.

15. Голос України. – 7 липня. – 2001 р.

16. Живий ланцюг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%8E%D0%B3

17. Западная демократия и европейские ценности в российской предвыборной риторике 2011 – 2012 годов. – Материалы XV Международной конференции «Россия и Запад: диалог культур». – Мальта, 22-25 апреля 2012 года.

18. Каганов Ю. Опозиційний виклик: Україна і Центрально-Східна Європа 1980-х – 1991 рр. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – С. 189.

19. Кулік В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: дослідження / В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 457 с.

20. Магун В., Руднев М. Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами // Украинское общество в европейском пространстве. – Киев, ИС НАНУ, 2007.

21. Пахльовська О. Україна і Європа у 2001-му: десятиліття втрачених можливостей // Національна ідея – відповідь на виклик часу. – К., 2001. – С. 148.

22. Педрик Кені. Карнавал революції: Центральна Європа 1989 року. – Київ: Критика, 2006. – С. 188.

23. Помаранчева революція. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F

24. Революція на граніті. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%82%D1%96

25. Рубинский Ю. И. Европейские ценности // Вестник Европы. – 2009. – № 26-27.

26. Україна без Кучми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B7_%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%BC%D0%B8

27. Хартия Европейского Союза об основных правах: Комментарий / Под ред. д.ю.н., проф. С. Кашкина. – М.: Юриспруденция, 2001.

28. Цюпин Богдан. Європейські цінності: реальність чи міф? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25131805.html>

29. Эмерсон М. Экзистенциальная дилемма Европы // Вестник Европы. – 2005. – № 15.

30. Die Grundwerte der Europäischen Union // Artikel 2 EU-Vertrag (Werte der Union). – EUR-Lex. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eur-lex.europa.eu/de/editorial/abc_c02_r1.htm

31. Schwartz S. H. Universals in the structure and content of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries / In M. P. Zanna // *Advances in Experimental Social Psychology*. – Orlando, FL: Academic. – 1992. – Vol. 25. – P. 3 – 65.

32. Schwartz S. H., Bilsky W. Toward a Theory of the Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-Cultural Replications // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1990. – Vol. 58. – P. 878 – 891.

ЗМІСТ

Вступ

1. Що таке європейські цінності
2. Початок духовно-світоглядних трансформацій в УРСР (1985 – 1990)
3. Ціннісний вимір Революції на граніті
4. Аксиологічні особливості акції «Україна без Кучми» (2000 – 2001 рр.)
5. Уявлення громадян України про українську національну ідею
6. Ціннісний вимір Помаранчевої революції 2004 р.
7. Ціннісні пріоритети Революції Гідності (2013 – 2014 рр.)

Висновки